

МОСКАЛЕНКО А.А. Славяно-вентгерские отношения в X в. и древнерусское население среднего и верхнего Дона // Проблемы археологии и древней истории угров. – М., 1996. – С.189-196.

ПЛЕТНЁВА С.А. Кочевники средневековья. – М., 1982. – 188с.

ПОВЕСТЬ ВРЕМЕННЫХ ЛЕТ. – М.-Л., 1950. – 554с.

ЧЕБОКСАРОВ Н.Н. К вопросу о происхождении народов угро-финской языковой группы // СЭ. – 1952. – №1. – С.36-50.

ШУЩАРИН В.П. Русско-вентгерские отношения в IX в. // Международные связи России до XVII в. – М., 1961. – С.131-180.

BARTHA A. Hungarian society in the 9th and 10th centuries. – Budapest, 1975. – 147 p.

LIZANEC P. Az ősmagyar – keleti szláv nyelvi és történelmi kapcsolatokról // A magyar honfoglalás és a szlávok. – Debrecen, 1996. – ol.3-9.

Aleshkevich Ya.

THE FIRST CONTACTS HUNGARIAN PEOPLES WITH SLAVONIC WORLD

Summary

The study of relations between different peoples at the definite stage of their historic development always vitas and interesting. The contacts at different levels between Slav peoles and Hungarians have already lasted over 1100 years. It is impossible to understand the essence and depth of these processes without knowledge of the period of the first contacts between the Hungarians and Slavs.

Political, economic, cultural and language contacts between the Hungarians and Slavs in the period of the 30-80-ties of the IXth century did not only play a great role in everyday's life of both peoples but had a special influence on their historic fate in the future. In the given the character of these contacts has been described.

Алешкевич Я.А.

ОБРЯД ПОХОВАНИЯ УГОРЦІВ ІЗ КОНЕМ (за матеріалами Чомського могильника)

Ранньосередньовічні поховання з конем відносяться до специфічної групи поховання, які залишили кочові та напівкочові народи. Ці поховання пов'язують з різними етнокультурними масивами та родо-племенними групами, населення яких було етнічно неоднорідним. Вивчення цих поховань може дати важливі додаткові відомості для розуміння етно-культурної ситуації, що склалася у Центральній та Східній Європі наприкінці I тис. н.е.

Основні принципи поховального обряду у різних народів зберігаються на протязі цілого ряду століть, навіть незважаючи на зміни релігійних вірувань. Така традиційність дуже допомагає дослідникам прослідкувати еволюцію цього явища серед різних народів, у тому числі і серед угорців.

Подібні дослідження ґрунтуються на наявному археологічному матеріалі. На протязі дуже довгого часу (з другої половини VI ст. до кінця IX ст.) угорці знаходилися під впливом тюрк-болгар (Bartha, 1975, p.49). Послання цих двох різноетнічних спільнот було настільки міцним, що стародавні автори, відомості яких дійшли до наших часів, називали їх однією назвою: турки, оюгури та інші (Гумилёв, 1967, с.159).

Вплив болгар значно змінив характер життя угорців, їх мову і традиції. Саме завдяки болгарам угорці почали займатися розведенням великої рогатої худоби, овець та кіз. Про це свідчать нові слова в угорському лексиконі, які були запозичені від тюрк-болгар: «bika» – віл, «bökö» – бик, «tino» – теля, «kecske» – козел та інші (Bartha, 1975, p. 50). Також існує припущення, що під впливом болгар угорці почали по-новому ставитися і до коня, використовуючи його як економічну та військову силу. Сучасні дослідження довели, що угорці почали розводити коней ще до контакту з болгарями. Угорська мова має всього 8-10 слів тюркського походження, які стосуються розведення коней, наприклад: «hurok» – петля, «bélyeg» – тавро, «nyereg» – сідло та інші. Наявність невеликої кількості таких слів в угорській мові свідчить про те, що на цю галузь тваринництва болгари мали найменший вплив. Угорці почали використовувати коня автохтонно і тому поховальний культ коня разом з покійником скоріше за все в них розвивався самостійно (Баллнт, 1972, с.183).

Так економічне та військове значення коня зросло. Економічне використання пов'язане із скотарством, яке передбачало пересування пастухів на відстані і в цьому випадку без коня не могли обходитися. Також за допомогою коня угорці створювали маневрені та швидкі загони кінноти, які охороняли їх кочів'я чи проводили довгі місяці у грабіжницьких походах. Кінь і кочовик стали настільки посліди, що роль коня у кочовому господарстві постійно зростає у порівнянні із значенням інших видів свійських тварин. Такій процес надав змогу дослідниця Плетньовій С.А., виділити цей період кочування в окремий тип – Спроразійський (Плетнёва, 1982, с. 9).

Поєднання кочовника з конем при житті відбулося і на поховальному обряді уторців. Як відомо, тенденція використання у поховальному обряді коня, головним чином як засоба пересування померлого у інший світ і подальше його використання за безпосереднім призначенням, була притаманна для всіх кочових народів, у тому числі і для уторців на цій стадії їх історії.

Форма чи процедура поховального обряду з використанням коня у уторців, які знаходилися на шляху до здобуття нової Батьківщини, довго викликала різні суперечки, які точилися лише навколо одного питання: чи клали разом з померлим частину коня чи ховали цілого коня? Дослідник Ласло Д., який займався вивченням матеріалів з різних поховань, які ототожнювалися з уторськими, прийшов до висновку, що для уторців є характерним поховання померлого тільки разом з частинами коня (черепом, фалангами ніг, шкірою). Крім такого типу поховань є ще один, де поряд з покійником клали кінську зброю (стремена, сідло, вуздечка), але не клали в ями жодної частини коня. Це скоріше було пов'язано з тим, що родичі покійного (який скоріше за все був вершником) за різними причинами не принесли коня у жертву під час обряду поховання, а обмежилися покладанням кінської зброї. Ця зброя також могла належати коню, який все ж таки був принесений у жертву, або ж помер раніше свого господаря (Нестеров, 1990, с.63).

Поховальний обряд уторців можна прослідкувати на прикладі окремих поховань Чомського поховального комплексу (с.Чома, Березівський р-н, Закарпатської обл.). Цей могильник ще повністю не досліджений, але на основі знайденого археологічного матеріалу вже можна відновити картину поховального обряду уторців кінця IX ст. в цьому регіоні. Могильник у с.Чома науково почали досліджувати у 1986 році. Почав дослідження В. Бобков. На протязі 1993-1997 р.р. дослідження були продовжені силами Ужгородського державного університету. Під керівництвом проф. Е.А. Балагурі та ст.н.с. В.Г. Котигорошко було здійснено кілька експедицій в Чому, результатом яких стало значне накопичення археологічного матеріалу, визначення кордонів могильника, та встановлення хронологічної межі виникнення та використання цього поховального комплексу.

При розслідуванні Чомського могильника виявлені обидва види поховань з конем, крім них, звичайно, були могилки де відсутні і кістки коня, і кінська зброя.

Поховань з кістками коней порівняно менше, ніж поховань з елементами кінської зброї. Охарактеризуємо поховання 1-го типу на прикладі однієї з могил (№54) (нумерація поховань ведеться ще з 1986 року). Це поховання чоловіче, розташоване у прямокутній ямі, розміри 2,35×1,25, на глибині 0,75 м від сучасної поверхні. Кістяк покійного у поганому стані, кістки тулуба майже зігліди. Кісткова система рук та ніг деформована. Від лівої руки на відстані 15 см знаходився череп коня, нижче якого на відстані 20-25 см, знаходився кінцівки ніг коня. Потрібно відмітити, що кістки коня знаходяться у кращому стані збереження, ніж кістки покійника. Коло великої берцової кістки правої ноги знаходився залізний предмет, а поряд нижньої кінцівки – стремена та вуздечка.

Також тут у наявн двоzub, кінцівки стріл та прикраси. Саме для цього поховання характерним є те, що кістки ніг коня розташовані попарно паралельно з кістками ніг людини. Скоріше за все кістки коня були обгорнуті шкірою цього коня (можливо це і пояснює їх кращий стан збереження та те, що кістки знаходяться вище, ніж кістки людини від рівня двох могил). Таке покладання кісток і обгорнення їх шкірою створювало образ коня, який лежить, підігнувши ноги, біля свого господаря (Балинт, 1972, с.180).

Кінські кістки всіх знайдених у Чомі похованнях I типу знаходяться по лівій бік від кістяка покійника. Таке покладання вважається традиційним для всіх кочівників. Скоріше за все, це пов'язано із припущенням – з якого боку кістки коня, з такого боку кочівник сів на нього, а наявність поховань, де кістки коня були по правій бік від покійного (у Чомі поки що таких не знайдено) пов'язується з тим, що покійний при житті був лівшою (Балинт, 1972, с.178), або ж уявленням про те, що на тому світі ліва рука стане правою, і навпаки (Федоров-Давыдов, 1966, с.128).

Характер поховань II типу (тільки з кінською зброєю) прослідковується на прикладі поховання № 51. Це чоловіче поховання, знаходиться у прямокутній ямі, розмірами 2,5×1,4 м на глибині 0,71 м від поверхні. Більшість кісток покійного відсутні (череп, грудна клітка). Між корпусом та правою рукою знаходилася шабля, клинком униз. Біля колінного суглобу, а також коло нижньої кінцівки ноги знаходилися стремена у досить поганому стані збереження. Наявність стремени спостерігається і у жіночих похованнях, наприклад поховання №50. Взагалі, всі знайдені стремени однотипні, грушеподібної форми, виготовлені із заліза. Розміри їх є різні, це залежало від того, для кого вони були виготовлені. Для жінок виготовляли більш м'які стремени, а для воїнів – більш важкі, щоб було безпечно сидати на коня. Наявність цілих стремени чи їх фрагментів спостерігається у похованнях №№ 42, 48, 50, 51, 54. Вуздечка різних типів, більш складні за конструкцією, скоріше за все використовувалися воїнами та пастухами.

Знахідки, які були зроблені під час останньої археологічної експедиції у Чомі (4-29.VII.1997), підтверджують попередні висновки. Поховання № 62 – чоловіче, розміром 2,7×1 м, розташоване на глибині 0,85 м від сучасної поверхні. Кістки людини у поганому стані збереження. Біля нижньої лівої кінцівки людини, на відстані 20 см, знаходилися шелепа та нижні кінцівки кісток коня. Між нижньою частиною лівої ноги кістяка людини та шелепою коня знаходився залізний вуздечка, а коло стопи правої ноги – стремена. Стремена грушеподібної форми, вуздечка з двома кільцями. Такі типи вуздечок відносяться до типу простих, які зустрічаються у похованнях кочівників Східної Європи на протязі IX – X століть. В цьому похованні також знайдена залізна підпруга овальної форми, яка теж є типовою для зярядження коня у IX – X ст. Судячи із знайденого у похованні реманенту – це могила воїна-вершника.

Завдяки вивченню поховань, можна отримати дуже важливі відомості про суспільні відносини в уторському суспільстві. На основі цих відомостей можна зробити висновки, що поховання з конем були притаманні лише для пе-

вних прошарків угорського народу. Скоріше за все, коня ховали разом з багатими чи знатними людьми, членами їх родини (включаючи жінок та дітей), а також коня ховали разом з воїнами.

Про існування ієрархічних відмінностей між кочовою сіловою та рядовим населенням свідчить і те, як вони були поховані. У Чомському могильнику спостерігається відокремлення місць поховань знаті, воїнів (з конем) та рядового населення. Між похованнями рядами пролягає смуга довжиною 8-10 м.

Чомський археологічний комплекс, який включає в собі поховання з конем, на сьогодні ще повністю не досліджений і тому потребує подальшого змістовного вивчення.

Література

- БАЛИНТ Ч. Погребения с конём у венгров в IX-X вв. // Проблемы археологии и древней истории угров. – М., 1966. – С. 176-188.
- ГУМИЛЁВ Л.Н. Древние тюрки. – М., 1967. – 502 с.
- НЕСТЕРОВ С.П. Конь в культурах тюркоязычных племён Центральной Азии в эпоху средневековья. – Новосибирск, 1990. – 110 с.
- ПЛЕТИНЁВА С.А. Кочевники средневековья – М., 1982. – 188 с.
- ФЁДОРОВ-ДАВЫДОВ Г.А. Кочевники Восточной Европы под властью Золотоордынских ханов. – М., 1966. – 273 с.
- BARTHA A. Hungarian society in the 9th and 10th centuries. – Budapest, 1975. – 147 p.

Aleshkevich Ya.

THE CEREMONY OF BURIAL HUNGARIAN PEOPLES WITH HORSE (for example materials of Choma burial place)

Summary

The early medieval entombments with a horse are related to a specific group of entombments which were left by nomadic and seminomadic peoples. The tendency to use a horse in the ceremony of entombment was inherent to the Hungarian-nomads.

The ceremony of ceremony may be traced taking the sepulchral complex in the village of Choma (Berehovo district, Transcarpathian region) as an example. The exploration of an ancient burial place. Especially during a period of 1993-1997, gave a lot of archeological material. The study of which bears witness to certain Hungarian traditions of the ceremony of entombment which lasts some centuries without any notable changes. The given article the characteristics of the ceremony of entombment taking several entombments as an example.

The study of Choma sepulchral complex (which dates back to the end of IX – beginning of the Xth centuries) is being continued.